

Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK
Történelemtudományi Doktori Iskola
Eszmetörténeti Műhely

Mohay Gergely

Panaitiosz hatása Polübiosz történetírására

Doktori (Phd) értekezés

Piliscsaba, 2010

TÉZISEK

A doktori iskola és az Eszmetörténeti műhely vezetője:

Dr. Fröhlich Ida DSc.

Témavezető:

Dr. Kovács Péter DSc. egyetemi docens

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A Kr. e. II. század folyamán a Római Birodalom vált a Földközi tenger térségének vezető hatalmává. A függésbe vont államok számának növekedése, főleg pedig Hellasz és Makedónia meghódítása Róma számára kulturális tekintetben is jelentős változásokat hozott. Mind a katonai-politikai eseményekben, mind a kulturális megújulásban lényeges szerepe volt Scipio Aemilianusnak. Az ő baráti köréhez tartozott a korszak talán két legkiemelkedőbb görög szerzője, a filozófus Panaitiosz és a történetíró Polübiosz. Több szempontból is jogos annak feltételezése, hogy ők ketten hasonló világszemléleti alapokon álltak, és több etikai, illetve politikai kérdéstről hasonlóképpen gondolkodtak. Ezt a feltételezést már az életükről való ismereteink is indokolják. Mindketten olyan görög állam polgárai voltak, melyet az ő fiatakorukban (a harmadik makedón háború után) fosztott meg tényleges önállóságától Róma. Mindkettejük családjá fontos politikai szerepet játszott hazájukban. Polübiosz és Panaitiosz is több évet töltött Rómában Scipio Aemilianus mellett, továbbá az ő kíséretében jelen voltak olyan eseményeknél, melyek a korszak történelmét döntően meghatározták, és azokat valószínűleg hasonló, Scipioétól jelentősen nem különböző szemszögből nézve ítélték meg. Így hasonló tapasztalataiknak, életútjuknak és kapcsolataiknak köszönhetően – legalábbis nagy vonalakban – hasonló lehetett politikai állásfoglalásuk, a kor legfontosabb, Rómát érintő politikai kérdéseikhez való viszonyuk. A Római Birodalom nagyarányú térhódítása mindkettejük számára

olyan meghatározó tapasztalat volt, ami alapvetően megváltoztatta saját tudományterületükkel kapcsolatos nézeteiket is. Polübiosz Róma térhódítása miatt látta szükségesnek egyetemes történeti művet írni, és Róma sikerének okát kutatni. Panaitiosz pedig részben ezért írt egy új etikai kódexet, melyben a harmadik századi, az individuumot szem előtt tartó etikai rendszerek után az egyént újra egy állami közösség tagjaként értelmezte. Emellett bizonyára szerepet játszott Róma megnövekedett hatalma abban is, hogy Panaitiosz elvetette a korai Sztoának azokat a nézeteit, melyek életidegennek tűntek, vagy melyek a fennálló társadalmi-politikai berendezkedést támadták, illetve amelyek miatt támadások érték a sztoikus iskolát, és akadályozták nézeteinek szélesebb körű (mindenekelőtt római) elfogadását. Az is a kettejük közti párhuzamok közé sorolható, hogy jóllehet különböző műfajban alkottak, mégis mind a ketten elsősorban a görög vezető réteg nevelése céljából írták fő művüket, de nyilvánvalóan szem előtt tartották, hogy lesznek római olvasóik is. Hasonló etikai-politikai nézeteiket valószínűsítik még azok az ókori szerzőknél olvasható megjegyzések is, melyek közeli ismeretségről, gyakori eszmecseréikről tájékoztatnak.

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy kimutatható-e párhuzam a két görög szerző gondolkodásában etikai és politikai kérdésekben. Arra a kérdésre keresek választ, hogy fellelhetők-e a Panaitiosz által megújított sztoikus filozófia gondolatai Polübiosz művében. Az a kérdés ugyanis, hogy kimutatható-e Polübiosz művében Panaitiosz nézeteinek hatása, alapvető fontosságú lehet a

történetíró művének helyes értelmezése szempontjából. Amennyiben Polübiosz egyes ábrázolásait valamilyen filozófiai nézet befolyásolhatta, akkor úgy rekonstruálhatunk hiteles történelmi képet műve alapján, ha számolunk az adott nézet torzító hatásával. Emellett a vizsgálat pozitív eredménye esetleg Panaitiosz egyes nézeteinek rekonstruálásához is segítségül szolgálhat. A kérdés tisztázásának azonban nemcsak ilyen „praktikus” haszna van. Annak vizsgálata, hogy filozófiai gondolatok hogyan formálják egy történetíró szemléletmódját, önmagában is érdekes: a történetíróról is sokat elárul, de az illető nézetek szélesebb körű hatásáról, recepciójáról is.

A XIX. század végén Rudolf Hirzel (*Untersuchungen zu Ciceros philosophischen Schriften I–III*. Leipzig 1877–1883) és Rudolf von Scala (*Die Studien des Polybios*. Stuttgart 1890) foglalkoztak a legrészletesebben Polübiosz filozófiai jártasságával és Panaitiosszal való kapcsolatával. Mind a ketten arra a következtetésre jutottak, hogy Polübioszra számottevő hatást gyakorolt Panaitiosz etikai rendszere. A XX. században írt, Polübiosszal foglalkozó művek idézik Hirzel és von Scala nézeteit, de megállapításaik jelentős részét nem tartják kellően megalapozottnak. Azt a kérdést pedig rendszerezetten kifejtve nem tárgyalják, hogy gyakorolt-e hatást Panaitiosz a történetíróra, inkább csak egyes polübioszi szövegrészekhez fűzött magyarázatokban, egy-egy rövidebb megjegyzésben találhatunk erre utalást. Ennek okát valószínűleg abban kell keresnünk, hogy nagyon nehéz ezzel a kérdéssel kapcsolatban bármit is kellő bizonyossággal kijelenteni, mivel

mindkét szerző etikai nézeteivel kapcsolatban sok a bizonytalanság – mindenekelőtt műveik töredékes voltából adódóan.

II. A követett módszertan

A vizsgálat kiindulási pontját Panaitiosz etikai nézeteinek rekonstruálása jelenti. Minthogy egy műve sem maradt ránk, ezért csak más szerzők (leginkább Cicero, és neki is elsősorban *De officiis* című műve) idézeteiből ismerjük gondolatait. Ezeknek a töredékeknek az azonosítása ráadásul mindannyiszor problémás, amikor nem szerepel Panaitiosz neve a szövegben, hanem a fragmentumot közlő műtől kell a panaitioszi gondolatot elkülöníteni. Ugyanakkor problémát okozhatnak a filozófus nevét megadó töredékek is, mert sokszor kétes a tanúbizonyosságuk, illetve van olyan fragmentum (az első), amely nagyon töredékes és sok helyen nem olvasható. A töredékek azonosításához elsősorban Alesse munkáját vettem alapul: Panezio di Rodi. Testimonianze. Edizione, traduzione e commento a cura di F. Alesse. Bibliopolis 1997. Amennyiben az adott szövegrészt van Straaten (*Panaetii Rhodii fragmenta. Collegit tertioque edidit M. van Straaten, Philosophia Antiqua 5, Leiden 1962*) is felvette a Panaitiosz-kiadásába, akkor az általa adott fragmentum-számot is feltüntettem. A panaitioszinak tekinthető szövegek meghatározásában sokszor mindkét gyűjteménytől eltérő szempontokat érvényesít Dyck (Dyck, A. R.: *A Commentary on Cicero, De officiis. Univ. of Michigan Pr. Ann Arbor 1999*) és Lefèvre (Lefèvre, E.: *Panaitios' und Ciceros Pflichtenlehre: vom philosophischen Traktat zum politischen Lehrbuch. Historia. Einzelschriften 150. Stuttgart 2001*): egyes helyeken az ő eredményeiket követtem.

A két szerző műveinek vizsgálatát megelőzően ismertetem életük legfontosabb epizódjait, a munkáik keletkezési idejére vonatkozó álláspontokat és Polübiosz filozófiai műveltségéről való ismereteinket. A két szerző életútjának bemutatása azt célozza, hogy olyan időszakokat jelölhessünk meg, amikor valószínűsíthető kettejük rendszeres eszmecserekre alkalmas személyes kapcsolata. Munkáik keletkezési és publikálási idejére vonatkozó szakirodalmi álláspontok ismertetésének az a célja, hogy megállapítható legyen, Polübiosz művének mely részeiben feltételezhető Panaitiosz hatása. Polübiosz filozófiai műveltségének, és a munkájában megjelenő filozófiai gondolatoknak az áttekintése két módon történik. Egyrészt a műben különböző filozófusoktól – a nevük említése mellett – idézett gondolatokat veszem számba: céloom annak legalább hozzávetőleges megállapítása, hogy az idézett szerzőket mennyire ismerhette Polübiosz, illetve hogy milyen véleménnyel volt filozófiai rendszerükről. Másrészt a szakirodalom álláspontjait ismertetem a kérdéssel kapcsolatban. E fejezet célja annak megállapítása, hogy milyen mélységű volt Polübiosz filozófiai érdeklődése, és milyen területeken nyilvánult meg.

Polübiosz művének vizsgálatát az elemzésre érdemes szövegrészek kiválasztásával kezdtem. A *TLG (Thesaurus Linguae Graecae)* és a *Polübiosz-Lexikon* (Polybios–Lexikon, Band I–III. Berlin–Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin 1956–2002) alapján a Polübiosz művében megjelenő panaitioszi kulcsfogalmak közül elsősorban a következők mutatkoztak vizsgálatra érdemesnek: *μεγαλοψυχία/μεγαλόψυχος,*

πρέπον, ἔπαινος, ψυχή, σώφρων/σωφροσύνη, εὐκαιρία, valamint az érzelmeket kifejező különböző fogalmak: *θυμός, ὀργίζεσθαι/ὀργή, λύπη, ἄλγος, ἀλγηδών, ἐπιθυμία/ἐπιθυμῆν, ἡδονή, ὀργή.* A vizsgálandó témakörök meghatározásánál azonban természetesen figyelembe vettem a szakirodalomban felmerült kérdésköröket és a Polübiosznál¹ szembeesően sztoikus hatást sejtető helyeket, témákat.

Polübiosz művének vizsgálatában az első nagyobb témakör az *Imperium iustum* címet viseli. Ebben a fejezetben az igazságos uralom kritériumait megfogalmazó, Cicero *De re publicajában* olvasható elméletet vizsgálom, melynek a lényege a következő: akkor igazságos egy állam uralma más államok felett, hogyha ez a viszony az alávetett állam érdekét is szolgálja, ez pedig akkor lehetséges, hogyha az uralkodó állam kiválóbb, és az alávetetteket jobbra teszi, jobb irányba vezeti, mintha ők önmagukat irányítanák. Először amellet hozzáhozok érveket, hogy ezt az elméletet Panaitiosznak kell tulajdonítanunk. Ez úgy történik, hogy a Cicero *De re publica*-jából ismert teóriát összevetem az általánosan elismert Panaitiosz-töredékekkel, és azt bizonyítom, hogy a töredékekből ismert Panaitioszi nézetek összhangba hozhatók az elmélettel, sőt nagyon valószínűvé teszik, hogy Panaitiosz fogalmazta meg azt. Ezután Polübiosztól vett szövegrészek elemzésével amellet érveket,

---

¹ Kritikai kiadása: Polybius: *Historiae*. vols. 1–5 (hrsg. von L. Dindorff und T. Büttner-Wobst) Leipzig 1889–1905 (Bibliotheca Teubneriana)

hogy Polübiosz az elméletet ismerte, és a Római Birodalom, valamint a meghódított államok viszonyára alkalmazta is. Minthogy az elmélet összefüggően kifejtve nem található meg a történetíró művében, ezért azt igazolom, hogy az elmélet legfontosabb elemei (és az alapját jelentő nézetek) jelen vannak Polübiosznál.

A következő vizsgálatra az adott okot, hogy a *μεγαλοψυχία* (hozzávetőlegesen: emberi vagy lelki nagyság) erényének Panaitiosz etikai rendszerében jóval jelentősebb szerepe lett, mint a korai Sztoában volt, és tartalma is markánsan módosult a korábbi *μεγαλοψυχία*-felfogásokhoz képest. Polübiosznál pedig már alaposabb vizsgálat nélkül is feltűnt, hogy jóval többször fordul elő ez a fogalom, mint az őt megelőző nem-filozófiai irodalomban, és megjelenik az a jelentés, ami Polübiosz előtt csak a filozófiai irodalomban volt jellemző: mértékletesség a jó- és balsorssal szemben. E fejezet azt igyekszik valószínűsíteni, hogy Polübiosz művében a *μεγαλοψυχία* (illetve a *μεγαλόψυχος*: az személy, akit ez az erény jellemez) többször is előfordul olyan értelemben, ahogyan azt Panaitiosz használta, azaz hogy a két szerző hasonló nézeteket vallott az emberi nagyságról. Ahhoz, hogy láthatóvá váljanak az egyes *μεγαλοψυχία*-felfogások közti különbségek, bemutatásra kerülnek a fogalom főbb megjelenési formái a kezdetektől a Kr. e. II. századig. Polübiosz művének tanulmányozása úgy történik, hogy a *μεγαλοψυχία* fogalmának 47 előfordulását vizsgálom: a szöveggörnyezet segítségével megállapítom a fogalom pontos jelentését az adott helyen. Ennek érdekében a fogalomhoz kapcsolódó mellékértelmet kellett meghatározni, illetve azt, hogy

milyen más fogalmak, nézetek jelennek meg együtt a *μεγαλοψυχία*-val.

A harmadik témakört az „illendőség” (*πρέπον*) panaitioszi koncepciója jelenti, amelynek értelmében az erkölcsi jó megjelenik a külső szemlélőnek és ennek köszönhetően az emberekben elismerést vált ki. Az ide kapcsolódó gondolatok Panaitiosz jelentős újításait jelentik, és ezért azt lehetett remélni, hogy a *πρέπον* polübioszi használatáról eldönthető lesz, hogy hasonló értelmű-e, mint Panaitiosznál. A fejezet tehát először összegzi a panaitioszi *πρέπον*-koncepciót, majd azt próbálja megállapítani, hogy Polübiosznál megjelenik-e ez a gondolatkör. Polübiosz szövegének vizsgálata úgy történik, hogy a panaitioszi elmélet kulcsfogalmainak (elsősorban a *πρέπον*-nak, valamint az *ἔπαινος*-nak) a használatát, jelentését, mellékértelmeit próbálom feltárni a történetíró művében. Ide kapcsolódik még a mértékletesség erényének a vizsgálata is (mert ebben az erényben nyilvánul meg leginkább a *πρέπον*), valamint azé a nézeté, hogy a helyes magatartás függ az ember egyéni adottságaitól, körülményeitől. Ezeknek az elképzeléseknek a megjelenését is szemléltetem Polübiosz művében.

Az utolsó nagyobb témakör azt elemzi, hogy a történelmi szereplők érzelmeit hogyan jeleníti meg Polübiosz. A vizsgálatra az adott okot, hogy már felületes olvasás során is feltűnik, hogy Polübiosz az érzelmek által vezérelt emberről mindig elítélően ír, az érzelmek jóformán soha sem kapnak pozitív szerepet nála. Ezért feltételezhetőnek tűnt egyrészt, hogy a történetírónak markáns és következetes képe van az érzelmekről, másrészt, hogy ez a kép eltér a

mindennapi felfogástól és valamely filozófiai irányzat elméletével rokonítható. Ebben az esetben tehát a vizsgálat Polübiosz művének egy feltűnő vonásából indult ki, és azt igyekezett megállapítani, hogy megfeleltethető-e Polübiosz szemlélete valamelyik filozófus vagy filozófiai irányzat látásmódjának. Ennek megfelelően a fejezet első részében nagy vonalakban áttekintem a Polübiosz korában hatást gyakorló filozófiai irányzatok érzelmeiről adott tanítását annak érdekében, hogy kirajzolódjanak főbb különbségeik. Röviden bemutatásra kerül Platón, Arisztotelész, a korai Sztoa és az epikureizmus felfogása az érzelmeiről, végül pedig összefoglalom Panaitiosz idevonatkozó nézeteit. A fejezet második részében érzelmeket megjelenítő polübioszi szövegrészeket vizsgálom meg, és a polübioszi ábrázolásmód egyes elemeit igyekszem megfeleltetni a megismert filozófiai elképzeléseknek.

III. Az új eredmények

Panaitiosz filozófiájának rekonstruálása, értelmezése az egyik lényeges eredménye a dolgozatnak. Etikai újításainak négy alappilléret különböztettem meg: a külső javak bevonását a valódi javak közé, az egységes, racionális lélek helyett két lelki képesség megkülönböztetését, az erények újradefiniálását és azt a nézetet, hogy az erkölcsi jó az érzékszervek számára is megnyilvánul. Ezeket a kérdésköröket a szakirodalom segítségével a források részletes tanulmányozásával fejtettem ki. A Panaitiosz tanítását tárgyaló fejezetben egyrészt bemutattam ezeknek a nézeteknek az egymással való összefüggését, másrészt pedig részletesebben fejtettem ki Panaitiosz lélektani újítását és a külső javakra vonatkozó nézeteit. Az *Imperium iustum* fejezetben elsősorban az igazságosság fogalmának felrajzolására, az igazságosság és *μεγαλοψυχία* összefüggéseinek tisztázására, végül az erkölcsi jó és a valódi haszon egybeesésének bemutatására került sor. A *μεγαλοψυχία*-t tárgyaló fejezetben elsősorban ennek az erénynek a lényegét, valamint a külső javakhoz, az érzelmekekhez és az igazságossághoz való viszonyát mutattam be. A *πρέπον* vizsgálatának szentelt fejezetben a *καλόν*-nak és a *πρέπον*-nak az összefüggését, a *σωφροσύνη* tartalmát, az ember négy *πρόσωπον*/*persona*-járól szóló gondolatokat, valamint az *εὐταξία*-val és az *εὐκαιρία*-val kapcsolatos nézeteket rekonstruáltam. Itt tárgyalom még azt az (ehhez a gondolatkörhöz tartozó) tanítást is, miszerint az emberek véleményét figyelembe kell vennünk az önismerethez és az erény megvalósításához, valamint a

nagy tettek végrehajtásához. Végül az utolsó fejezetben az érzelmek megítélését, a velük szembeni helyes magatartást mutatom be, eközben a panaitioszi nézeteket más filozófusok és filozófiai iskolák tanításával vetem össze.

A Panaitiosz és Polübiosz életét és műveik keletkezését bemutató fejezetek a két szerzőre vonatkozó testimóniumok vizsgálata révén arra az eredményre jutottak, hogy már a 140-es években feltételezhető a Polübiosz és Panaitiosz közötti eszmecsere. Ennek az évtizednek a közepén Panaitiosz már ismert filozófus, aki már minden bizonnyal kidolgozta a Sztoát megújító gondolatait, és talán már a fő művét írta. Polübiosz pedig már jóllehet az ötvenes éveiben van, művén azonban még több mint két évtizedig dolgozik, így bőven van lehetősége, hogy új gondolatokkal gazdagítsa azt. A Polübiosz filozófiai műveltségét ismertető fejezet arra az eredményre jut, hogy a történetíró ismerte Platón, az Akadémia és néhány peripatetikus filozófus tanítását legalább néhány kérdéskörben, a sztoikus etika nézetei, fogalmai pedig rendszeresen megjelennek a műben. Ez kellőképpen bizonyítja filozófiai érdeklődését, legalábbis a politika, a gyakorlati etika területén, tehát éppen ott, ahol Panaitiosz munkássága is folyt. Ezeknek a bevezető jellegű fejezeteknek az a konklúziója, hogy a kettejük életútjáról és Polübiosz filozófiához való viszonyáról szerzett ismereteink lehetségesnek, sőt valószínűnek mutatják, hogy a történetíró etikai-politikai gondolkodására hatást gyakorolt a rhodoszi filozófus.

Az *Imperium iustum* című fejezetben először is azt bizonyítottam, hogy a Római Birodalom igazságosságát igazoló

elméletet joggal tulajdonítjuk Panaitiosznak. A fejezet második felében pedig az nyer igazolást, hogy Polübiosz hasonlóképpen gondolkodott a Római Birodalom igazságosságáról, mint Panaitiosz, mert – bár az egész teóriát összefüggően sehol nem fejt ki – megjelenik az elmélet valamennyi lényeges eleme. *Először* is kimutatható a műből, hogy Polübiosz szerint létezik objektív és abszolút igazságosság: ezt maga a természet jelöli ki, és ez az igazságosság több helyen egybeesik a hasznossággal. Létezik tehát olyan haszon, mely mindenki számára az, amit viszont meg kell különböztetni a látszólagos haszontól. Ez a gondolat pedig a panaitioszi elmélet alapja, megfogalmazásának feltétele, mivel csak ennek elfogadása mellett lehetséges azt állítani, hogy az uralom, az alávetettség mindkét fél számára igazságos és hasznos lehet. Emellett párhuzamosság látható Polübiosz és Panaitiosz gondolkodásában a körülmények figyelembevételének tanítását és a lelki nagyságról vallott elképzeléseiket illetően is. *Másrészt* Polübiosz kiválóbbnak mondja Rómát a többi államnál törvényei, hagyományai, polgárainak erényei (elsősorban az igazságosság erénye) és katonai kvalitásai tekintetében. Így Rómára nézve teljesül a panaitioszi elmélet azon tétele, hogy akkor igazságos az alávetettség, hogyha a kiválóbbnak vannak a kevésbé kiválóknál alávetve. *Végül* igazolom azt is, hogy Polübiosz hasznosnak tartja az alattvalók számára, hogy a római uralom alatt élnek a béke, a rend, a nyugalom, a gazdasági előnyök miatt, de az igazságosság érvényesülése és a polgárok erkölcsi emelkedése miatt is. Így érvényesül a műben a panaitioszi elmélet másik legfontosabb eleme, mely szerint az igazságos uralom az

alávetettek hasznát is szolgálja, mert azokat jobbra, igazságosabbá teszi. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy Polübiosz a panaitioszi teóriának megfelelően gondolkodott Róma és a függésbe került államok viszonyáról.

A polübioszi *μεγαλοψυχία*-fogalom vizsgálata először is azt állapította meg, hogy a szó sokkal gyakrabban fordul elő, és sokkal összetettebb jelentéstartalommal bír ennél a történetírónál, mint az öt megelőző nem-filozófiai irodalomban. Ezt követően megállapítást nyert, hogy Polübiosz nemcsak úgy használja a fogalmat, mint a korábbi köznyelv, hanem a filozófiai nyelvhasználat egészére jellemző értelemben is: a nem-filozófus írók közül ugyanis először nála jelent a szó mérsékletet a jó- és balsorsban. Azoknak a passzusoknak vizsgálatából, melyekben a *μεγαλοψυχία* összetettebb fogalomnak tűnik, azt sikerült igazolni, hogy a *μεγαλοψυχία* polübioszi koncepciója legközelebb Panaitiosz felfogásához áll. Először is abban különbözik az arisztotelészi és a korai sztoikus *μεγαλοψυχία*-fogalomtól, hogy Polübiosznál a *μεγαλοψυχία* a közösség javára végrehajtott nagy tettekben nyilvánul meg. Ezután lényeges eleme az indulatoknak, érzelmeknek az értelem alá rendelése és az ebből következő mérséklet és a legyőzött ellenséggel szembeni kímélet, szelídség. Továbbá hogy az elismerés vagy tekintély (*τιμή*) nem célja, sőt azt a *μεγαλόψυχος* kevésbe veszi (mint általában a szerencsejavakat), de mégis megkapja a közösségtől, így pedig hasznot is jelent az erény. Végül pedig a külső javakat azért veszi kevésbe a *μεγαλόψυχος*, mert

azok (a szerencse forgandósága miatt) mulékonyak, megbízhatatlanok (nem azért mert értéktelenek vagy jelentéktelenek). Mindezeknek az elemeknek a megléte pedig a panaitioszi *μεγαλοψυχία*-fogalomhoz teszi hasonlóvá a polübioszit.

Megállapítható, hogy párhuzam van Panaitiosznak a *πρέπον*-nal kapcsolatos nézetei és Polübiosz művében olvasható több leírás között. *Először is* Polübiosz gyakran bemutatja az erényes vagy vétkes cselekvésnek az emberekre gyakorolt hatását: kihangsúlyozza, hogy ez a hatás jelentős hasznot hozhat vagy kárt okozhat. *Másodszor* a polübioszi mértékletesség fogalmában sok hasonlóságot fedezhetünk fel a panaitioszi koncepcióval. A mértékletesség Polübiosznál is az egyéniség összhangjában, rendezettségében nyilvánul meg, aminek feltétele, hogy figyelembe vegyük egyéni adottságainkat, körülményeinket (az alkalmas időpontra és helyre, illetve sorrendre is tekintettel kell lennünk), társadalmi pozícióinkat; az erény megvalósulása esetén pedig kiváltja az emberek tetszését. *Harmadszor:* Panaitiosz alapvető gondolata, hogy az erény az érzékszervek számára is megnyilvánul. Számos helyen láthatjuk Polübiosznál is, hogy a *πρέπον* fogalma az erkölcsi jó külső megjelenését jelenti, és a két fogalom szorosan összetartozik. *Negyedszer* Polübiosznál a *πρέπον* amellet, hogy az erkölcsi jóval egybeesik, több helyen a hasznossággal is egybevág: így összeköti a két fogalmat. Panaitiosz szerint ez a haszon egyrészt az lehet, hogy meg tudjuk valósítani az erényt (az emberek „visszajelzése” segít ebben), másrészt elismerésre, tekintélyre teszünk szert (ami elsősorban a vezető szerep elnyeréséhez,

megtartásához szükséges). Polübiosznál az erényből származó haszonnak mindkét formája megjelenik. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a *πρέπον* koncepciója hasonló Polübiosznál és Panaitiosznál.

Az érzelmek megjelenítése Polübiosznál című fejezetben elemzett szövegrészek azt példázzák, hogy azokon a helyeken, ahol Polübiosz valamivel többet elárul az érzelmekkel kapcsolatban, és nem csak pusztán meglétüket állapítja meg egy-egy történelmi szereplőnél, felfogása leginkább a sztoikus vagy a panaitioszi nézetekkel hozható párhuzamba. Először azt igazoltam polübioszi részletekkel, hogy az érzelmek csaknem mindig nagyon negatív megítélést kapnak. Ugyancsak az érzelmek helytelenítését mutatja az is, hogy soha nem hiányolja Polübiosz, hogy valaki a helyes mértéktől elmaradna érzelmeiben, és nem is dicséri az érzelmeket. A legtöbbször teljességgel elítéli az érzelmeket, nem pedig csak túlzott voltukat kárhoztatja. Ennyiben a sztoikusokhoz hasonlóan, Platónról, Arisztotelésztől és Panaitiosztól is eltérően gondolkodik az érzelmek megjelenítése során, akárcsak abban a tekintetben, hogy az érzelmek meglétét csaknem mindig azonosnak tekinti az értelmetlen cselekvéssel. Ugyanígy a Sztoa felfogásával rokon, hogy Polübiosz egyes szövegrészekben az érzelmeket azonosnak veszi egy helytelen ítélettel (illetve az ítélet közvetlen következményének tartja őket), továbbá néhány helyen vétkeknek tekinti az érzelmeket, melyeket helyes érveléssel, a gondolkodás megváltoztatásával szüntethetünk meg. Az érzelmek leírása során több helyen alkalmazott fogalmak (*ὁρμή, καθήκον, ὁμολογούμενον*) a sztoikus vagy a

panaitioszi gondolkodás tipikus kifejezései. A testi vágyakkal való bánásmódot leginkább meghatározó erény, a mértékletesség összekötése az *εὐκαιρία/εὐταξία*-val, a *πρόσωπον*-elmélettel vagy a közösség érdekének hangsúlyozásával, valamint az érzelmek feletti kontroll összekapcsolása a *μεγαλοψυχία*-val a panaitioszi gondolkodással teszi rokonná Polübiosz leírását, akárcsak az a nézet, hogy a szerencse áldásai vagy csapásai között – a szerencsejavarok esetlegessége miatt – a mértéktartás, az érzelmek korlátozása a helyes magatartás. Összegezve annyit állapíthatunk meg, hogy az érzelmek megjelenítése Polübiosznál sokkal kevésbé feleltethető meg a platóni, arisztotelészi vagy az epikuroszai nézeteknek (az ilyen helyek száma csekély), mint a sztoikus és a panaitioszi filozófia idevágó gondolatainak.

Mindent egybevetve azt állapíthatjuk meg, hogy hasonlóan gondolkodott Panaitiosz és Polübiosz a Római Birodalom igazságosságát, a *μεγαλοψυχία* erényének tartalmát, azaz az emberi nagyság jelentését illetően, valamint a *σωφροσύνη* tartalmára, és részben az érzelmek megítélésére vonatkozóan is. Ezenkívül mind a ketten úgy gondolták, hogy az erkölcsi jó megnyilvánul a külső szemlélő számára, és kiváltja az emberek elismerését, továbbá hogy a helyes magatartás függ attól, hogy ki és milyen körülmények között cselekszik, valamint hogy a szerencsejavarok múlandóságuk, megbízhatatlanságuk miatt kevésre becsülendők.

Azáltal, hogy kimutattuk, panaitioszi gondolatok vannak jelen Polübiosznál, módosultak, bővültek a történetíró

gondolkodásáról, szemléletmódjáról való ismereteink. Ennek ismeretében, amikor Polübiosz művét a történelmi múlt rekonstruálására akarjuk felhasználni, szem előtt kell tartani, hogy esetleg panaitioszi nézetek torzíthattak a történetíró ábrázolásán. Továbbá a vizsgálat eredményének tükrében Polübiosz műve esetleg Panaitiosz egyes nézeteinek rekonstruálásához is segítségül szolgálhat. A vizsgálat következtetései emellett a panaitioszi etikai nézetek filozófián túli hatása, recepciója szempontjából is új eredményt jelentenek.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

Előadások

- 2006 Debrecen, VII. Magyar Ókortudományi Konferencia: *Panaitios és Polybios nézete Róma imperiumának igazságosságáról*
- 2007 Piliscsaba, PPKÉ BTK: Filozófia és tudomány az ókorban – konferencia: *A megalopszükhia fogalma Polübiosznál*
- 2007 Piliscsaba, az Ókortudományi Társaság Piliscsabai Tagozatának felolvasó ülése: *Az érzelmek megjelenítése Polübiosznál*

Tanulmányok

- Imperium iustum: Panaitios' Theorie bei Polybios. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 47, 2007, 175–184.
- The Notion of Megalopsychia in Polybius. in: *Cultus Deorum. Studia Religionum ad Historiam. vol. II. De Rebus Aetatis Graecorum et Romanorum in Memoriam István Tóth* 2008. 51–60.
- A Római Birodalom igazságosságának elmélete Polübiosznál. *Antik Tanulmányok* 2010 (megjelenés alatt)
- Az érzelmek megjelenítése Polübiosznál (megjelenés alatt)